

Розділ I

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА МАКРО- ТА МЕЗОРІВНЯХ

УДК 339. 9:330.1

Я.А. Гончарук,
М.І. Флейчук

МАСШТАБИ ТА НАСЛІДКИ ПОШИРЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ І КОРУПЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Розглядаються проблеми щодо впливу тіньового сектора та корупції на економіку країни. Здійснено компаративний аналіз поширення корупції у розрізі країн та регіонів світу. Виявлено характерні особливості поширення тіньової економіки та корупції в окремих секторах та галузях економіки України.

Ключові слова: тіньова економіка, тіньові операції, іллегальний торговельний сектор, детінізація економіки, протидія корупції.

Рассматриваются проблемы влияния теневого сектора и коррупции на экономику страны. Осуществлен компаративный анализ распространения коррупции в разрезе стран и регионов мира. Выявлены характерные особенности распространения теневой экономики и коррупции в отдельных секторах и отраслях экономики Украины.

Ключевые слова: теневая экономика, теневые операции, иллегальный торговый сектор, детенизация экономики, противодействие коррупции.

The problems of informal sector and the impact of corruption on the economy are considered in the article. It gives the comparative analysis of corruption spreading in the countries and regions of the world. The article also reveals the distinctive features of the shadow economy and corruption spreading in certain sectors and branches of industry of Ukraine.

Key words: shadow economy, shadow treatments, illegal commercial sector, legitimizing the economy, fighting corruption.

Постановка проблеми. Зростання обсягів світового товарообороту, руху фінансових активів, інформаційних та трудових ресурсів,

посилення взаємозалежності національних економік з домінуванням провідних країн світу, глобалізація міжнародних економічних відносин істотно впливають на процеси трансформування економік нових незалежних держав. Одним із вагомих негативних наслідків глобалізації слід відмітити зростаючу частку «тіньового» сектора цих держав (у тому числі й України) щодо обсягів легальної господарської діяльності. Об'єктивними чинниками «тінізації» економіки є погіршення умов господарської діяльності суб'єктів підприємництва внаслідок недостатньої мінімізації негативного впливу світової фінансово-економічної кризи, зниження довіри до вітчизняних банків та зменшення обсягів депозитів, неготовності держави належним чином реалізовувати соціальні функції, недостатньо злагодженої системи проведення економічних реформ, корумпованої системи управління в окремих ланках ієрархії управління.

Перелічені чинники зумовлюють висхідну тенденцію динаміки обсягів «тіньового» сектора економіки та корупції у державі.

Стан дослідження. Існує чимала кількість ґрунтованих теоретичних досліджень тіньового сектора економіки та корупції як в зарубіжній, так і у вітчизняній економічній науковій літературі, де використовуються різноманітні їх визначення та трактування, розглядаються основні чинники тінізації економічної діяльності та визначаються напрями подолання цих негативних явищ у сучасних умовах.

В Україні проблеми тінізації економіки і корупції досліджували такі вчені, як З. Варналій, О. Власюк, В. Бородюк, В. Базилевич, Я. Жаліло, С. Коваленко, В. Попович та інші. Напрацьовані відповідні методи дослідження тінізації економічних процесів та механізмів іллегалізації світової економіки, протидії корупції й зарубіжними вченими, зокрема, у райцях Дж. Гросманна, Гж. Колодка, Ю. Латова, Дж. Патенгіла, Е. Фейга, Дж. Бхагваті, М. Беднарського, Д. Кассала, Г. Коллінза, Р. Бромлі та інших.

Незважаючи на значну кількість робіт у цій галузі знань, у науковій літературі обмаль комплексних досліджень теоретико-методичних аспектів іллегалізації економічних процесів та корупції у розрізі галузей та секторів економіки. Недостатньо опрацьовані у теоретичному і практичному плані конкретні напрями визначення обсягів тіньового сектора та корупції у розрізі окремих галузей економіки, особливо з урахуванням специфіки здійснення фінансово-господарських операцій в країнах з перехідною економікою.

Виклад основних положень. Починаючи з 1998 р., коли в Україні були вперше здійснені оцінки обсягів тіньової економіки [1], урядовими структурами прийнято відповідні заходи, спрямовані на зниження обсягів тіньового сектора економіки. Серед цих заходів, зок-

рема, містилися: зниження податкового навантаження; спрощення системи оподаткування малих та середніх підприємств; відмова від бартерних розрахунків; зменшення податкових ставок на доходи громадян; зниження відрахувань на соціальне страхування тощо.

Проте ці заходи не принесли очікуваних результатів. Обсяги тіньового сектора економіки зростають з кожним роком. Якщо у 2000 р. рівень тіньової економіки відносно ВВП оцінювався у 47–52% (залежно від методу оцінки), а у 2006–2007 рр. склав 39–56,8%, то у 2008–2010 рр. його величина перебувала у межах 39–8,7% [2–5].

Необхідно відмітити, що структура іллегальної економіки досить складна, і низку її показників та чинників можна виявити з відповідною достовірністю, а окремі не мають кількісного виміру і тому важко піддаються оцінці. Внаслідок цього, при оцінці тіньового сектора економіки країни відзначаються істотні розбіжності, і його величина варіює від 40 до 70%. При визначенні величини тіньового сектора економіки істотне значення має вибір методики оцінки рівня та обсягів тінізації економіки. При розрахунку цієї величини за методикою Міністерства економіки, де використовується три основні підходи – монетарний метод, фінансовий метод та розрахунку інтегрального коефіцієнта тінізації економіки [5], результати значно нижчі за показники, що отримані згідно методу DYMIMC (dynamic multiple-indicators multiple-causes), який використовується західними дослідниками [4, с. 5].

За оцінками FATF обсяги тіньової економіки у розвинених країнах оцінюються в середньому на рівні 17% у відношенні до ВВП, у країнах з перехідною економікою – понад 20% і в країнах, що розвиваються, – понад 40%. У тіньовому секторі у межах світової економіки, за даними Світового банку, щорічно виготовляється 8–10 трлн дол. США [6].

Іллегальний сектор економіки розповсюджений практично у всіх сферах економічної діяльності: у промисловості, паливно-енергетичному, будівельному, агропромисловому комплексах, фінансово-банківському секторі, сфері інтелектуальної діяльності, сфері послуг, торгівлі та інших галузях і секторах економіки. Його величина варіює від 32% до 75% [2–5].

Функціонування тіньової економіки тісно переплітається з офіційною економікою, при цьому між офіційною економікою та її «тіню» існує досить хитка грань. Економічні операції в тіньовому секторі господарювання здебільшого підпадають під категорію економічних злочинів. По суті в економічному механізмі діяльність суб'єктів господарювання характеризується подвійним характером: з однієї сторони, мають місце легальні «прозорі» процеси, а з іншої – процеси нелегальні, які підпадають під категорію тіньових (табл. 1). Аналіз, наведе-

ний у табл. 1, не претендує на повноту охоплення всіх компонентів системи господарювання, як і на вичерпне подання всіх різновидностей нелегальних (тіньових) операцій. Разом з тим, не підлягає сумніву істотний обсяг тіньової компоненти системи економіки.

За експертними оцінками Л.М. Тимофєєва та Ю.В. Латова обсяги тіньової складової світового господарства «... міжнародний товарооборот, пов'язаний з порушенням правових норм (контрабанда, торгівля «піратськими» товарами) однозначно перевищує 20% легального міжнародного товарообороту»; відмивання тіньових доходів сягає приблизно 2–5% світового валового продукту; нелегальна міграція складає до половини від загальної кількості мігрантів у сучасному світі» [7].

Таблиця 1

Подвійна структура сучасної системи господарювання

Основні компоненти легальної системи господарювання	Основні компоненти нелегальної (тіньової) системи господарювання
Легальне виробництво товарів та продуктів	Нелегальне виробництво товарів та продуктів, випуск фальсифікованої та контрафактної продукції, у тому числі продуктів харчування тощо
Легальна торгівля підкацізними товарами	Лілегальний сектор торгівлі; контрабанда; функціонування неформальних ринків, незареєстрованих суб'єктів і напівлегальних об'єктів торгівлі; тінізація товарообороту тощо
Легальні фінансові операції	Тіньові операції, пов'язані зі зміною грошових активів і пасивів, випуск і розміщення на ринку цінних паперів, непідкріплених відповідними активами чи пасивами; штучне завищення (заниження) вартості акцій; приховування реального фінансового стану емітента; використання інсайдерської (конфіденційної) інформації, грінмейл і рейдерство; незаконне відчуження грошових коштів; валютно-фінансові і фондові порушення тощо
Легальне виробництво та реалізація сировинних ресурсів	Нелегальне використання земельних ділянок; незаконне видобування корисних копалин; контрабанда сировинних ресурсів тощо
Легальна сплата податків, зборів і платежів	Нелегальне відшкодування податку на додану вартість при зовнішньоекономічних операціях; фіктивний експорт; ухилення від сплати податків, зборів і платежів у межах офіційної економіки; нелегальне надання пільг при сплаті податків та платежів тощо
Легальне використання робочої сили	Нелегальні робочі місця; нелегальна виплата заробітної плати; нелегальна міграція; торгівля людьми тощо

В економічній літературі використовуються різні підходи до класифікації тіньового сектора економіки. Найчастіше іллегальний сектор економіки характеризується за видом діяльності. Відповідно до цієї класифікації, окремі дослідники поділяють тіньову економіку на наступні сім груп: легальне виробництво товарів та наданих послуг, яке не підпадає під систему обліку і звітності; нелегальне виробництво товарів і послуг (котре у більшості випадків належить до кримінальної економіки); ухилення від сплати податків, зборів, платежів у межах офіційної економіки; валютно-фінансові і фінансові порушення і махінації; корупція, кримінальний промисел; комбінована тіньова діяльність [9].

Розглянемо тіньові процеси в окремих сферах економічної діяльності, зокрема у секторі торгівлі. В економічній системі України та соціальній сфері торгівля посідає вагомe місце, забезпечуючи реалізацію споживчої вартості сукупного продукту, створюючи умови для реалізації законів вартості, попиту та пропозиції. Як сфера обігу товарів і послуг торгівля зосереджує значний ресурсний потенціал та формує вагомую частину ВВП країни, поступаючись лише промисловості.

Основним суперечливим явищем у розвитку внутрішньої торгівлі є тінізація її обороту. В умовах критичної частки тіньового сектора, що складає у нашій країні 50–60%, нелегальна торгівля зберігає свої масштаби, де значна частка товарних і грошових потоків обертається у тіні, тобто не легалізована [11].

Найбільш прикметним у функціональній структурі торгівлі є її нелегалізований сектор, до якого належать неформальні ринки, незареєстровані суб'єкти і напівлегальні об'єкти торгівлі. Говорячи про тіньовий сектор торгівлі, слід розуміти реалізацію товарів у її нелегальному секторі, а також приховані обсяги обороту товарів і послуг в організованому і неорганізованому секторах торгівлі. Розрахунок обсягів тіньового товарообороту за період 2000–2010 рр. наведено в табл. 2. При розрахунку обсягів тіньового товарообороту за оцінку бралися витрати населення на придбання товарів і послуг, а не витрати домогосподарств. Результати розрахунків тіньового товарообороту за витратами домогосподарств істотно відрізняються залежно від використovanого методу. Так, у 2000 р. на 37,9 млрд грн.; 2005 р. – на 58,6 млрд, а у 2008–2010 рр. – на 70–90 млрд грн (за: [8; 10]). Це пов'язано з тим, що при розрахунку витрат домогосподарств до уваги беруться результати опитування лише 50% домогосподарств і не розглядаються витрати так званого «інституційного» населення, а також значного прошарку осіб, які проживають поза межами домогосподарств.

Відповідно до названих даних найбільші обсяги тіньового товарообороту і послуг щодо загального товарообороту і послуг був зафік-

сований у 2000 р., у 2001–2005 рр. цей показник виявив тенденцію до зниження (з 75,8% до 52,5%), у 2006–2010 рр. – відповідно 67,5%–58,8%. Разом з тим, абсолютна величина тіньового товарообороту за 2000–2010 рр. зросла з 68,4 млрд грн. у 2000 р. до 308,3 млрд грн у 2010 р.

Таблиця 2

Розрахунок обсягів «тіньового» товарообороту у внутрішній торгівлі

№ з/п	Показники	Одиниці виміру	Роки			
			2000	2005	2008	2010
1.	Оборот роздрібною торгівлі	млрд грн.	47,5	174,4	456,0	529,9
2.	Роздрібний товарооборот підприємств	-//-	28,8	94,3	246,9	360,2
3.	Оборот на ринках та фізичними особами-підприємцями	-//-	18,7	79,1	209,1	163,7
4.	Обсяг наданих послуг	-//-	0,212	0,222	0,666	0,455
5.	Витрати на придбання товарів і послуг	-//-	115,9	306,8	695	,6
6.	Обсяг тіньового товарообороту і послуг	-//-	68,4	132,4	239,6	308,3
7.	Відношення «тіньового» товарообороту і послуг до загального обороту роздрібною торгівлі і послуг	%	144,2	75,8	52,5	58,1
8.	Обсяг тіньового товарообороту підприємств роздрібною торгівлі	млрд грн	41,3	71,4	129,2	212,7
9.	Відношення тіньового товарообороту до роздрібною товарообороту підприємств	%	143,4	75,7	52,3	58,1
10.	Обсяг тіньового товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями	млрд грн	27,1	61,0	110,4	95,6
11.	Відношення тіньового товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями до загального товарообороту на ринках і фізичними особами-підприємцями	%	144,9	78,2	52,7	58,3
12.	Обсяг тіньових послуг	млрд грн.	0,073	0,168	0,348	0,264
13.	Відношення обсягу тіньових послуг до загальною величини послуг	%	142,9	75,7	52,3	58,0

За: [8; 12; 13]

Загалом у тіні перебуває до 60% товарообороту роздрібної торгівлі: 69,1% – товарообороту роздрібних підприємств, 58,0% – обороту на ринках і фізичними особами-підприємцями.

Тіньовий товарооборот підприємств роздрібної торгівлі і товарооборот на ринках та фізичними особами-підприємцями обумовлений за рахунок торгівлі контрабандними товарами та приховуванням реального товарообороту юридичними та фізичними особами. Загрозливих розмірів набула контрабанда таких груп товарів, як взуття, електротовари, трикотажні вироби, радіотовари, годинники тощо, виробництво яких у недостатньому обсязі налагоджене на внутрішньому ринку. Згідно з офіційними джерелами у лютому 2008 р., порівняно з аналогічним періодом попереднього року, вдвічі збільшені надходження до державного бюджету від роботи митниці за рахунок мінімізації контрабандних потоків і тіньових схем. Таким чином, додатково в лютому 2008 р. отримано 3,7 млрд грн [16].

Доказом високого рівня тінізації товарообороту в Україні є також результати оцінки відповідно до балансового методу в розрізі стратегічно важливих груп товарів (табл. 3). З наведених даних випливає, що рівень тінізації за досліджуваними групами товарів залишається критично високим. Незначне зменшення цього показника у 2005 р. у групі товарів «автомобілі» та «побутова техніка», очевидно, пов'язане із реалізацією у цей період Державної програми КМУ «Контрабанді – стоп» [10; 16].

Таблиця 3

Рівень тінізації в Україні у розрізі окремих груп товарів відповідно до балансового методу, %

Рік/група товарів	Автомобілі	Взуття	Побутова техніка	Будівельні матеріали	Дорогоцінне каміння
2003	53,4	30,7	52,9	40,2	30,4
2004	48,6	32,0	54,0	42,4	33,8
2005	46,3	32,4	50,2	45,7	38,4
2006	52,2	36	53,7	47,2	38,9
2007	54,6	37,8	58,1	47,2	41,3
2008	55,1	38,4	60,1	41,5	43,2
2009	57,3	40,2	63,4	40,2	44,5

Розраховано за: [8; 14]

Загалом, з використанням панельної крос-секшн регресії для регіонів України у період 2000–2010 рр. нами доведено, що зростання

тіньового товарообороту істотно погіршує індекс якості життя та індекс екологічності виробництва (табл. 4), що має істотний негативний вплив не лише на економічні показники розвитку нашої держави, але й індикатори сталого розвитку загалом.

Таблиця 4

Взаємозв'язок між тіньовим товарооборотом та показниками сталого розвитку в регіонах України у період 2000–2010 рр. (інструментарій панельної крос-секшн регресії)

Залежна змінна	Незалежна змінна			Показники статистичної значущості
	Обсяг тіньового товарообороту	Обсяг офіційного товарообороту	Рівень доходів населення	
Індекс якості життя	-1,62	0,12	0,57	R=0,76; R ² =0,74; DW=1,65
Індекс екологічності виробництва	-0,91	-13,46	–	R=0,69; R ² =0,65; DW=2,2

За [6; 8; 14]

Особливої уваги вимагає неорганізований сектор торгівлі, який охоплює групу підприємств різних галузей діяльності (будівництво, транспорт, споживча кооперація та інші), а також сфера оптової торгівлі. Оптова торгівля є одним з найбільших заявників на відшкодування ПДВ, хоча механізм виявлення тіньових схем у торгівлі через зустрічні звірки рахунків оптових та роздрібних підприємств працює неефективно. В останні роки набули розвитку транзитні структури торгівлі, які, маючи майже від'ємну базу оподаткування, фактично контролюють половину оптово-роздрібного товарообороту.

Проте зрозуміло, що реалізація масштабних контрабандних та тіньових схем не можлива без часткової підтримки з боку представників державної влади, іншими словами, – наявності корупційних механізмів. Зазначимо, що корупція на даному етапі присутня практично в усіх сферах українського суспільства, що стає передумовою деструктивних процесів в економіці та предметом гострої критики з боку світової спільноти. Зазначимо, що корупція є одночасно і передумовою, і наслідком тіньової економіки, здійснюючи обслуговуючу, правозахисну і супровідну функцію щодо тіньового сектора.

Проте для виявлення первинного чинника (тобто залежної та незалежної змінної) у взаємозв'язку корупція – тіньова економіка доцільно навести результати досліджень 120-ти країн у період 1995–2006 рр. з використанням панельної крос-секшн регресії з фіксованими ефектами та прийнятними показниками статистичної значимості (табл. 5).

Таблиця 5

Взаємозв'язок між тіньовою економікою та корупцією з використанням методу панельної крос-секшн регресії з фіксованими ефектами

Залежна змінна	Тіньова економіка			Корупція		
Незалежна змінна	Корупція			Тіньова економіка		
Групи країн	Усі країни	Країни з низькими доходами	Країни з високими доходами	Усі країни	Країни з низькими доходами	Країни з високими доходами
Панельна регресія з фіксованими ефектами	1,34 (2,63 ^{**})	1,36 (1,42 [*])	0,69 (1,98 ^{**})	0,09 (2,88 ^{**})	0,10 (2,77 ^{**})	0,09 (0,76 [*])

За: [6; 8; 14]

Таким чином, можна припустити, що власне зростання рівня корупції визначає збільшення обсягів та зростання рівня тіньової економіки, а не навпаки. Причому зазначимо, що ця залежність є сильнішою для країн з нижчим рівнем доходів на одну особу (коефіцієнт регресії 1,36^{**}) порівняно з високодохідними державами (0,69^{**}). Такий висновок частково збігається з результатами досліджень Д. Дрегера та Ф. Шнайдера, у дослідженнях яких можна знайти висновок про те, що у країнах з низькими доходами корупція збільшує показник тіньового сектора, але на відміну від наших результатів, вони вважають, що залежність для розвинутих країн є оберненопропорційною, тобто корупція знижує рівень тіньової економіки у межах економік цих країн [19]. Останнє твердження потребує детальніших обстежень.

Однак, більшість дослідників неофіційної економіки та корупції схильні вважати, що зростання рівня корупції зменшує доходи у суспільстві, навіть швидше перерозподіляє їх на користь невеликої частки суспільства і гальмує соціально-економічний розвиток. Підтвердженням останньої тези є виявлення впливу індексу сприй-

няття корупції (нагадаємо, що у найменш корумпованих країнах він становить – 9,0-10, і навпаки, у країнах з високим рівнем корупції – менше 3,0) на економічне зростання з використанням методики нелінійного програмування. З рисунку 1 (рівняння 1) видно, що при викориненні корупції у країні зростає ВВП на одну особу (коефіцієнт кореляції становить 0,8).

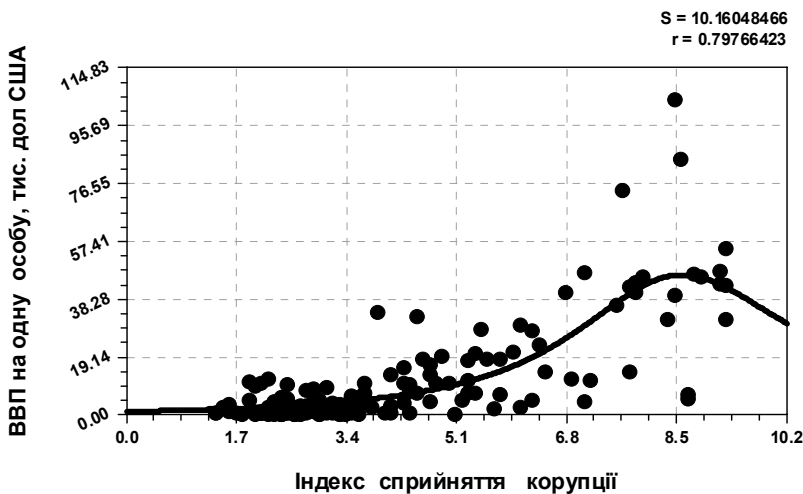

Рис. 1. Взаємозв'язок між індексом сприйняття корупції та ВВП на одну особу у розрізі 169 країн світу, станом на поч. 2011 р.

За: [6; 14]

Відповідно до результатів дослідження міжнародної організації Transparency International наша країна має репутацію надмірно корумпованої держави. Загальна оцінка рівня корупції у деяких країнах з перехідною економікою (колишні країни Радянського Союзу і постсоціалістичні країни Центральної і Східної Європи) наведена у таблиці 6. З наведених даних випливає, що рівень корупції в Україні у 2010 р. збільшився, і серед 178 країн Україна знаходилася на 134 місці. Тобто підтверджується зв'язок між рівнем корупції і тінізацією економіки країни. Так, лише по одному, вже згадуваному сектору економіки країни, внутрішній торгівлі, загальний обсяг товарообороту у 2010 р., порівняно з 2007 р., збільшився на 187,7% (308,3 млрд грн та 183,8 млрд грн відповідно), що підтверджується відповідними рівнями корупції – 2,4 та 2,8.

Таблиця 6

Рівень корупції у країнах з перехідною економікою у 2007–2008 рр.

№ з/п	Країни	Показник сприйняття корупції		Місце країни серед країн світу	
		2010	2007	2010	2007
Пострадянські країни					
1.	Естонія	6,5	6,5	26	28
2.	Латвія	4,3	4,8	59	51
3.	Литва	5,0	4,8	46	51
4.	Грузія	3,8	3,4	68	79
5.	Вірменія	2,6	2,9	123	99
6.	Молдова	2,9	2,8	105	111
7.	Україна	2,4	2,8	134	118
8.	Росія	2,1	2,5	154	143
9.	Казахстан	2,9	2,1	105	150
10.	Білорусь	2,5	2,1	127	150
11.	Таджикистан	2,1	2,2	154	150
12.	Азербайджан	2,4	2,4	134	150
13.	Киргизстан	2,0	2,2	104	150
14.	Туркменістан	1,6	2,2	172	162
15.	Узбекистан	1,6	2,7	172	175
Країни ЦСЄ					
1.	Словенія	6,4	6,6	27	27
2.	Угорщина	4,7	5,3	50	39
3.	Чехія	4,6	4,8	53	41
4.	Словаччина	4,3	4,9	59	49
5.	Польща	5,3	4,2	41	61
6.	Хорватія	4,1	4,1	62	64
7.	Румунія	3,7	3,7	69	69
8.	Македонія	4,1	3,3	62	84
9.	Сербія	3,5	3,0	78	79
10.	Чорногорія	3,7	3,3	69	84
11.	Сербія	3,5	3,3	78	79
12.	Албанія	3,3	2,9	187	105
13.	Боснія і Герцеговина	3,2	2,9	90	84
14.	Болгарія	3,6	4,1	73	64

За: [6]

Порівняння індексів сприйняття корупції за різні роки показує, що багато країн за відносно короткий проміжок часу змінюють рівень корумпованості. Варто мати на увазі, що порівняння індексів СРІ слід робити надзвичайно зважено, оскільки динаміка багатьох оцінок може бути результатом не лише зміни відношення до корупції у суспільстві,

але й наслідком модифікованого підходу до методології проведення дослідження. Зокрема, Україна, з 15 наведених в табл. 6 пострадянських республік, з індексом 2,4 у 2010 р. посідає 9 місце, що пов'язано з цілою низкою факторів політичного, економічного та соціального характеру.

Якщо індекс CPI показує схильність чиновників різних країн до одержання хабарів, то для оцінки схильності підприємців окремих держав давати різного роду позазаконні «фінансові та матеріальні вигоди» використовується індекс хабародавців (BPI).

Для порівняльної оцінки розвитку корупції в різних країнах використовують інші показники: барометр глобальної корупції, індекс економічної свободи, індекс непрозорості.

Барометр глобальної корупції (GCB) розраховується з 2003 р. і є одним з трьох найповніших глобальних опитувань громадської думки, що здійснюються «Transparency International» щодо виявлення глобальних тенденцій корупції. У межах дослідження з'ясовується, які сфери суспільного, політичного і економічного життя в уявленні громадян є найбільш корумпованими. Сприйняття корупції порівнюється зі сприйняттям інших соціальних проблем. У 2008 р. дослідження здійснювалося у таких сферах, як корупція, у політичних партіях; законодавчих органах влади; підприємницькому середовищі; засобах масової інформації; секторі державних послуг та судовій системі. Для інтегральної оцінки корумпованості галузей в різних країнах світу була запроваджена п'ятибальна шкала коефіцієнтів, де 5 означає «найвищий рівень корумпованості», 1 – «відсутність корупції». Загрозливим для національної безпеки нашої держави є те, що Україна серед більшості постсоціалістичних країн за показником GCB займала перше місце щодо рівня корупції у 2008 р.

Опосередковано показником відсутності корупції може розглядатися індикатор «Свобода у світі», де «свобода» країни оцінюється з урахуванням індекса політичних прав та індекса цивільних свобод. Кожен з індексів змінюється від 1 до 7 балів, де 1 бал ідентифікує «найвільнішу» державу, 7 балів – найменш «вільну». На основі рейтингу весь масив країн поділяється на три групи: «вільні» (індекс становить від три до 2,5 бала); «частково вільні» (індекс становить від 2,6 до 5,5 бала); «залежні» (індекс становить 5,6 до 7 балів).

Також показником, розрахунок якого передбачає аналіз рівня корупції, є «Індекс економічної свободи» (IEF). Безпосередня характеристика корупції у межах цього індексу наводиться в компонентах «Торгова політика» (корупція в митній сфері), «Захищеність права власності» (корупція в судовій системі); «Рівень регуляторної політики» (корупція в адміністративному секторі).

Найбільш репрезентативним та комплексним дослідженням, що відображає ефективність регулювання підприємницької діяльності в країні, є Проект Світового банку – «Ведення бізнесу» (DB), який передбачає аналіз корупційної активності під час здійснення підприємницької діяльності.

Країни рангуються за показниками прозорості ведення бізнесу від 1 до 181 місця, перші рейтингові позиції – найкращі умови для здійснення підприємницької діяльності, останні – найгірші. За результатами дослідження найсприятливіші умови для здійснення підприємницької діяльності протягом 2008–2009 рр. характерні для таких країн, як Сінгапур, Нова Зеландія, США, Гонконг, Данія, Великобританія, Ірландія, Канада. Австралія та Норвегія (відповідно 1–10 рейтингова позиція). Більшість із цих країн, одночасно характеризуються низьким рівнем корупції та високими показником економічного зростання.

Загрозливою тенденцією цього показника для економічної безпеки характеризується Україна, яка у 2008–2009 рр. відповідно посідала 144 і 145 позицію. Інші пострадянські країни, як Росія – 112 і 120 місце; Білорусь – 115 і 85 місце; Польща – 72 і 76 місце тощо.

Варто зазначити, що у 2010 р. Україна посідала 162 місце у рейтингу економічних свобод серед 183 країн світу, а у 2011 році опустилася з 162 на 164 місце серед 179 країн світу і посіла останнє місце серед Європейських країн. У своєму переході до більших економічних свобод Україна відстає у сфері створення сприятливого економічного клімату та боротьби з корупцією. Більше того, експерти GRECO (група держав з протидії корупції Ради Європи) у травні 2011 р. констатували неефективність дій української влади у плані законодавчого забезпечення боротьби з корупцією та невідповідність європейським стандартам у цій сфері за 13 напрямками. За результатами моніторингу GRECO, у 2009 р. в Україні не було зовсім невиконаних рекомендацій (усі були виконані частково або такими, що перебувають у стадії вирішення) [23].

Попри те, що було відзначено окремі позитивні результати, зокрема прийняття Закону «Про судоустрій та статус суддів», створення Вищої кваліфікаційної комісії суддів, набуття чинності Закону «Про доступ до публічної інформації», прийняття нового Закону «Про державні закупівлі» 2010 р. та прийняття Закону «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму».

Однак ці результати не було визнано достатнім доказом ефективної антикорупційної політики в Україні. Ціла низка найважливіших антикорупційних рішень, які вже були розроблені і затверджені, за останні півтора року виявилися заблоковані і навіть дезавузовані. На-

йосновнішими проблемними питаннями зі сторони експертів GRECO були визнані такі: не переглянута система адміністративної відповідальності за корупційні порушення таким чином, щоб корупція однозначно визнавалася кримінальним злочином; не забезпечена незалежність прокуратури від політичного впливу та необхідність уточнення її повноваження, зосередивши їх на керівництві досудовим розслідуванням і кримінальному переслідуванні; не запроваджено відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення, включаючи ефективні, пропорційні і дієві санкції, а також розгляду можливості створення системи реєстрації юридичних осіб, які притягувалися до відповідальності (тобто реєстр компаній, причетних до корупційної діяльності) – це одне із принципових вимог GRECO і один із найважливіших європейських стандартів; не прийнято модельний кодекс поведінки державних службовців і не врегульоване питання конфлікту інтересів чиновників, пов'язаних спільними родинними або діловими інтересами з бізнесом; не захищені права інформаторів – чиновників, які повідомляють контролюючим органам про підозрілі та можливо корупційні діяння своїх колег; не спостерігається змін у реформі державної служби та регулювання статусу працівників бюджетної сфери; не прийняті нові правила конфіскації та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом. Таким чином, доцільно вжити невідкладних заходів щодо усунення, прийнятих Україною зобов'язань, у сфері запобігання та протидії корупційним проявам.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що з метою створення дієвої системи запобігання корупції і тіньовій економіці, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків пропонується:

1. Затвердити Верховною Радою України загальнонаціональну державну програму протидії корупції;

2. Сприяти запровадженню в дію «антикорупційного пакета» Законів України, прийнятих ВРУ у 2011 р. та Закону України «Про державний фінансовий контроль за декларуванням доходів і їх витрачанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, членами їх сімей та близькими родичами» з метою викорінення проявів корупції у діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб;

3. Розробити та подати на розгляд Верховної Ради України Державну програму широкого запровадження системи масових електронних платежів, завершити перехід на безготівкову форму виплати заробітної плати всіма організаціями та підприємствами незалежно від форм власності;

4. Забезпечити реалізацію рекомендацій групи країн у боротьбі з корупцією Ради Європи (GRECO), ратифікацію міжнародних антико-

рупційних актів та приведення у відповідність з ними законодавства з питань протидії корупції;

5. Оприлюднювати інформацію про використання коштів державного та місцевих бюджетів;

6. Удосконалити систему добору та професійної підготовки кадрів правоохоронних органів з питань боротьби з корупцією;

7. Підвищувати рівень соціального захисту матеріального і житлового забезпечення працівників правоохоронних органів та суддів, забезпечувати особисту безпеку таких осіб та членів їх сімей з метою мінімізації корупційних проявів;

8. Активізувати наукові дослідження відповідними інститутами щодо розробки загальноновизнаних критеріїв оцінки тіньової економіки і корупції, визначення їх обсягів і масштабів корупції в усіх сферах економічної діяльності країни;

9. Ініціювати програми правової освіти з питань подолання корупції в навчальних закладах України;

10. Більш предметно залучати потенціал громадських організацій, засобів масової інформації для протидії корупції;

11. Запровадити активний моніторинг добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку та запобігання проявам монопольної поведінки, як українських товаровиробників, так і іноземних компаній;

12. Створити загальнодержавну систему обміну інформацією про зареєстровані підприємства, їх засновників і співвласників, видані ліцензії тощо на основі єдиного ідентифікаційного коду підприємств і організацій України;

13. Запровадити уніфіковані стандарти податкової, фінансової, статистичної та бухгалтерської звітності підприємств та організацій усіх форм власності.

14. Розробити національну систему оцінки рівня корупції, на підставі якої здійснювати моніторинг рівня корупції в державі.

1. Бородюк В.М. Оцінка стану тіньової економіки України та методи розрахунку її обсягів / В.М. Бородюк, Т.І. Приходько, О.В. Турчинов. – К.: Інститут Росії НАН України, 1997. – С. 21–28.

2. Тенденції тіньової економіки в Україні серпень 2006. – № 20. – К.: Міністерство економіки України. Департамент економічної стратегії. Відділ економічного аналізу – 2006. – 8 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/87197/file/03_10_06.doc.

3. Тенденції тіньової економіки в Україні (за III квартал 2007 року) Міністерство економіки України. – К.: Департамент економічної стратегії. Відділ економічної безпеки та детінізації економіки, 2008. – 6 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/114747/file/Zapiska_26.doc.

4. Schneider F. The Size of the Shadow Economy for 25 Transition Countries over 1999/00 to 2006/07: What do we know?. – March 2009. – 9 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.statbel.fgov.be/studies/ac1272_en.pdf.

5. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123. – 24 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/129891/file/Metod_TinEk.doc.

6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.transparency.org.

7. Тимофеев Л.М. Неформальный сектор экономики за рубежом / Л.М. Тимофеев, Ю.В. Латов. – М.: РГГУ, 2000. – 147 с.

8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

9. Предборський В.А. Економічна безпека держави: монографія / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 398 с.

10. Гончарук Я.А. Вплив тіньового сектора та корупції на економічні системи / Я.А. Гончарук, М.І. Флейчук // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 2. – С. 7–22.

11. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: монографія / М.І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.

12. Статистичний щорічник України за 2006 рік / за ред. Р.Г. Віленчук; відповід. за випуск Л.О. Машкова. – К.: Консультант, 2007. – 551 с.

13. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку: монографія / за заг. ред. О.О. Шубіна, Я.А. Гончарука. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.

14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imf.org.

15. Контрабандисти добре організовані і технічно забезпечені // Високий замок. – від 22.12.2007.

16. Уряд працює над поновленням Програми «Контрабанда – СТОП!». – 3 березень, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://myto.org.ua/node/1042>.

17. Про затвердження Державної програми «Контрабанді – стоп» Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2005 р. № 260. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=260-2005-%EF>).

18. Global corruption barometer-2008 // International Secretariat Alt-Moabit 96 10559 Berlin, Germany. Transparency international. – 2008. – 40 p. – P. 30–33.

19. Kaufmann D. Corruption in the world: World Bank Policy Research Working Paper – № 5978 / D. Kaufmann, A. Kraay, M. Mastruzzi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ssrn.com/abstract=59789>.

20. Senior I. Corruption – the World's Big C. Cases, causes, Consequences, Cures. The Institute of Economic Affairs, 2007. – 28 p.

21. Schneider F. The Size of the Shadow Economy for 25 Transition Countries over 1999/00 to 2006/07: What do we know? / F. Schneider. – March 2009. – 9 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.statbel.fgov.be/studies/ac1272_en.pdf.

22. Гончарук Я.А. Неформальна тіньова економіка як складова іллегального сектора економіки країни / Я.А. Гончарук, М.І. Флейчук // Науковим вісник ЛьвДУВС (серія економічна): зб. наук. праць. – Львів, 2010.

23. Інформаційне агентство УНІАН. – 2.06.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/ukr/news/news-438234.html>.